

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ УПРОДОВЖ 1901 – 1910 РР.

Осмоловська Олена Юріївна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: osmolovska.olena@gmail.com

Семененко Анастасія Сергіївна

студентка магістратури,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: 18if.a.semenenko@std.npu.edu.ua

***Анотація.** У статті проаналізовано політичні та економічні особливості зовнішньої політики Великої Британії, зокрема її відносини з іншими великими державами того часу, – Францією, Німеччиною, Російською імперією та США. Аналізується вплив колоніальних володінь на зовнішні діяння Великої Британії, а також питання армійської і морської сили в контексті світової політики. Стаття також звертає увагу на роль Едуарда VII як активного дипломата, його зусилля у зміцненні дипломатичних зв'язків з іншими країнами та роль Великої Британії у міжнародних конфліктах того часу.*

***Ключові слова:** зовнішня політика, політика «блискучої ізоляції», «сердечна згода», Антанта.*

Постановка проблеми. Міжнародні відносини, які є невід'ємною частиною нашого життя, вимагають детального вивчення. У даній статті окреслимо період початку ХХ ст., а саме 1901 – 1910 рр. Саме на цей час припадає перехід від «старої» до «нової» системи міжнародних відносин, коли Велика Британія виходить з політики «блискучої ізоляції» та стає на шлях пошуку союзників. Важливим аспектом європейської системи міжнародних відносин досліджуваного періоду стали англо-німецькі суперечності, англо-французькі та англо-японські домовленості. І, власне, в цей період Англія та Німеччина очолюють два військові блоки – Антанту і Троїстий союз, що розпочнуть в подальшому війну.

Метою даної статті є аналіз зовнішньої політики Великої Британії упродовж 1901 – 1910 рр.

Історіографічний огляд. Міжнародні відносини початку ХХ ст. знайшли широке відображення в історіографії. Зовнішня політика Великої Британії висвітлена в праці А. Мортонна [Мортон, 1950]. Міжнародна ситуація початку ХХ ст. напередодні Першої світової війни, знайшла відображення в працях Е. Грея [Grey, 1926; 1931] та Р. Хеніга [Henig, 2002]. Окремі аспекти англо-німецьких протиріч висвітлюються у працях В. Потьомкіна [Потьомкін, 1948], Г. Кіссінджера [Кіссінджер, 2018], цінними є мемуари Девіда Ллойд Джорджа, прем'єр-міністра Великої Британії [Lloyd George, 1933]. Що стосується англо-французької угоди з

колоніальних питань, то вона висвітлена в роботах Е. Гобсбаума [Hobsbawm, 1989] та Т. Гелла [Gella, 2008].

Виклад основного матеріалу. Кінець XIX – початок XX ст. відзначився на міжнародній арені загостренням імперіалістичних протиріч між капіталістичними державами, утворенням військово-політичних блоків. Влада Великої Британії вела дискусію, щодо зовнішньополітичного вектору, стратегічних напрямів, форм і методів англійської дипломатії.

Велика Британія жила політикою «блискучої ізоляції» – з одного боку це шкодило країні, але, з іншого, Лондон став головним торговельним і фінансовим центром світу. Англію називали «володаркою морів», бо їй, належало близько 40% світового торговельного флоту.

У роки колоніальної експансії, тобто приблизно до 1900 р., Англія найчастіше перебувала у стані конфлікту з Францією, другою найактивнішою країною-колонізатором. Але з цього моменту її основним конкурентом стала Німеччина, яка, відставши в гонитві за колоніями, почала проникати в регіони, що здавна розглядалися англійською буржуазією як власні ринки. США, які ставали ще більш небезпечним конкурентом, повністю не включилися у світову політику до війни 1914 – 1918 рр., але з 1900 р. вони почали досягати успіхів у Південній Америці за допомогою британської торгівлі. Причиною їхньої пізньої появи на світовій арені було те, що вони ще не вичерпали можливостей експлуатації своїх власних внутрішніх ресурсів та ресурсів Мексики, Центральної Америки, Вест-Індії, які опинилися у сфері їхнього впливу.

До початку XX ст. Велика Британія утримувалася від участі в європейських коаліціях, керуючись у зовнішній політиці лише власними інтересами. Прем'єр-міністр країни лорд Солсбері на кинутій йому якомсь докір щодо відсутності союзників відповів, що Англія їх не потребує, і назвав її ізоляцію «блискучою»: над землями імперії ніколи не заходило сонце, нараховувалося півмільярда її підданих, королівський флот за тоннажем і вогневою міццю перевершував об'єднані сили всіх інших морських держав. Упевнені в невразливості острівного положення Англії та у перевазі її військового флоту, британські дипломати вважали за кращу зовнішню політику не зв'язувати собі руки союзами з іншими державами, заохочувати конфлікти між ними і мати з цих конфліктів користь для Англії.

Для збереження «європейської рівноваги» Велика Британія звичайно протидіяла найсильнішій континентальній державі, не дозволяючи їй посісти домінуюче становище в Європі. Однак, погіршення міжнародного становища країни на початку XX ст. змусило англійський уряд змінити зовнішньополітичний курс. Різде посилення військової і морської могутності Німеччини, її неприховані територіальні домагання створювали реальну загрозу існуванню Британської імперії. Політика «ізоляції» ставала небезпечною, і британська дипломатія почала шукати союзників у майбутній сутичці з Німецькою імперією. Також небезпека полягала в тому, що протиріччя між австро-німецьким і франко-російським блоками могли відійти на другий план перед їх спільною антипатією до Англії. Ця держава була величезною колоніальною імперією і за її рахунок міг відбутися переділ світу. Недаремно в Англії з тривогою вловлювали кожний натяк на конфлікт між обома блоками, вбачаючи тут небезпеку для себе.

Вільно володіючи французькою та німецькою мовами, Едуард VII здійснив низку візитів за кордон (у 1904 р. він відвідав Францію – візит, який допоміг створити атмосферу, яка зробила можливим англо-французьку «серцеву згоду», з французької – «Entente cordiale»). Король мав спорідненість майже з кожним континентальним сувереном і став відомий як «дядько Європи» (англ. the Uncle of Europe), тому, що був дядьком кількох європейських монархів, що правили з ним в один і той самий період, включаючи Миколу II (імператор Російської імперії) та Вільгельма II (німецький імператор і прусський король).

Ще за правління королеви Вікторії у 1899 р. розпочалася Друга англо-бурська війна. Бури, нащадки голландців, які переселилися у Південну Африку, підкоривши місцеве населення, понад два десятиліття чинили опір англійцям. Відкриття там покладів золота підштовхнуло Англію до підготовки нової агресії проти бурів. Останні, переконавшись у безпосередній загрозі їхній незалежності, оголосили війну Англії, однак сили були нерівні і 31 травня 1902 р. бури підписали мирний договір, за яким Трансвааль і Оранжева вільна держава стали англійськими колоніями. Згодом вони були об'єднані з іншими англійськими колоніями в Південно-Африканський Союз, що став англійським домініоном.

Саме ці війни показали Англії в якій самотності вона опинилась. Тому Велика Британія вирішила здійснити спробу вийти із неприємної та небезпечної для себе ізоляції шляхом зближення спочатку з США, а потім із Німеччиною, або з обома державами одночасно. Ініціативу взяв на себе Дж. Чемберлен (1836 – 1914 рр.), який упродовж 1898 – 1901 рр. в низці публічних промов зробив відповідні пропозиції Німеччині та США. Так, в одній з цих промов він говорив: «Що об'єднує народи? Інтереси і почуття. Яка відмінність між нашими інтересами й інтересами Німеччини? Я не можу знайти жодної причини, через яку може виникнути антагонізм інтересів між двома державами в найближчому майбутньому. Навпаки» [Потьомкін, 1948]. У своїх промовах Дж. Чемберлен формулював або ідею пан-тевтонського союзу (Англія, Німеччина, США), або англо-саксонського (Англія і США). Він у лютому 1901 р. наполегливо пропонував Берліну підписати англо-німецький союз, ручаючись за його ратифікацію парламентом. Англійський міністр пояснив, що політика «блискучої ізоляції» віджила свій час, що Англія усвідомлює небезпеку своєї ізоляції і в разі необхідності повинна швидше приєднатись до однієї з груп держав, які поділили між собою Європу. Він говорив, що Англія більше симпатизує Троїстому союзу, але у випадку відмови Німеччини від блокування з нею змушена буде приєднатись до франко-російської групи. Однак спроби Дж. Чемберлена виявились невдалими: Німеччина відповіла відмовою.

Міжнародна обстановка, що склалася на початок ХХ ст. на Далекому Сході, сприяла загарбницьким планам японських мілітаристів. Японія могла наважитися на війну з Росією при двох комбінаціях: або вона набуває сильного союзника в особі Англії, або вона може скористатися великої європейської війною з безпосередньою участю в цій війні Росії. Але оскільки в Європі війни не було, то серед правлячих кіл Японії сформувалося угруповання, яке вимагало союзу з Англією для спільної боротьби проти Росії. І Японія скористалася підтримкою Англії, яка основним своїм противником на Далекому Сході також вважала російський царизм. Російське залізничне будівництво в Маньчжурії, оренда Порт-Артура і Далекого, створення банків та концесій – все це загрожувало британським позиціям в Китаї. Англія

розраховувала руками японців завдати поразки царській Росії і тим самим закріпити своє монопольне становище в Китаї.

Таким чином, щоб забезпечити Японію від втручання третіх держав в можливу війну з Росією, японський уряд почав у Лондоні переговори про англо-японський союз. Але Англія не була впевнена в силі і можливостях Японії і боялася, щоб договір з неповноцінним союзником не втягнув Англію у війну за несприятливої обставини.

У червні 1901 р. в Японії впав порівняно поміркований кабінет Іто. До влади прийшли крайні мілітаристи в особі кабінету Кацури. Того ж літа японський уряд відновив переговори з Англією про союз, але, знов переконавшись в нерішучості Англії, японці зробили обхідний дипломатичний маневр. Вони послали до Петербурга Маркіза Іто, противника війни з Росією, йому було доручено почати там переговори про російсько-японський союз. Але місія маркіза Іто була для них лише засобом тиску на Англію: страх перед російсько-японською угодою мав спонукати Англію укласти союз з Японією для війни проти Росії.

Маневр японської військової партії увінчався успіхом: 30 січня 1902 р. Англія і Японія підписали союзний договір. У першій його статті обидві сторони визнавали один за одним право на втручання у внутрішні справи Китаю і Кореї заради захисту своїх інтересів, якщо їм будуть «загрожувати або агресивні дії будь-якої держави, або заворушення, що виникли в Китаї або Кореї» [The Anglo-Japanese Alliance, January 30, 1902].

Англо-японський союзний договір 1902 р. став логічним завершенням взаємних прагнень Англії і Японії до співпраці на Далекому Сході і мав певну мету – підготовку війни проти Росії. Договір забезпечив Японії фінансування Англією військових витрат і допомогу для посилення військово-морського флоту. Крім того, цей союз вселяв в японських мілітаристів впевненість в тому, що жодна держава не надасть Росії збройної підтримки з-за побоювань військового зіткнення з Англією. Цей договір вносив серйозні зміни в міжнародні відносини того часу. Англія відмовилася від своєї політики «блискучої ізоляції». Відмова від традиційної політики була непрямим визнанням військової слабкості Англії, неможливості в умовах надзвичайного загострення міжнародних протиріч обороняти свою велику імперію і завойовувати нові території без допомоги союзників.

Скориставшись погіршенням міжнародного становища Росії, у зв'язку з російсько-японською війною, що почалася 1904 р., німецький уряд домогся від турецького султана отримання концесії на будівництво Багдадської залізниці, яка мала проходити через Берлін, Багдад та Константинополь, що створювало безпосередню загрозу британським колоніальним володінням в Індії та Єгипті, та сприяло подальшому погіршенню англо-німецьких відносин. Англія традиційно вважала країни Близького Сходу мостом із Європи до Індії, а отже, вона не могла допустити розширення німецького впливу в цьому регіоні та всіляко протидіяла початку будівництва Багдадської залізниці. В 1903 р. англійські фінансисти заявили про відмову брати участь у її фінансуванні. Туреччина, яка виступала «гарантом прибутковості цієї справи» висловила намір виконати взяті під час підписання угоди з Німеччиною фінансові зобов'язання. Однак, оскільки грошей у турецького султана не було, він запропонував підняти деякі податки і мита. Проте зробити це Туреччина, згідно Сан-Стефанському договору 1878 р., могла лише за згодою

великих держав. На прохання турецького султана про зняття фінансових обмежень, накладених на Туреччину після закінчення російсько-турецької війни 1876 – 1878 рр., Велика Британія відповіла відмовою. Більше того, англійські дипломати прагнули більш тісного союзу з Росією у боротьбі проти Туреччини.

Продовжуючи «вихід» з політики «блискучої ізоляції» у 1904 р. Англія і Франція досягли угоди щодо основних колоніальних проблем: Франція припиняла протидіяти Англії в колоніях, зокрема в Єгипті, а Англія визнавала за Францією право на загарбання Марокко. В місті Алхисерасе було скликано конференцію, яка фактично визнала незалежність Марокко, але практично вплив продовжували зберігати Франція та Іспанія. В 1907 р. було підписано англо-французьку угоду, в пресі договір отримав назву «Entente cordiale» – «Сердешна згода» [Lloyd George, 1933]. Англія та Росія поділили сфери впливу в Ірані, Афганістані та Тибеті. Але не всі в політичних колах Англії позитивно оцінили цю угоду.

Особливу позицію щодо англо-французької угоди 1907 р. зайняв лідер та ідеолог ліберал-імперіалістичної течії лорд Розбері. Його погляди на союз із Францією помітно різнилися з поглядами інших представників правого крила ліберальної партії. Розбері з певною настороженістю сприймав Францію, вважаючи її «агресивною та ненадійною державою». З таких самих позицій він розглядав і угоду 1904 р. На його думку, договір не сприяв мирним відносинам між Англією та Францією, а навпаки, підживлював ворожі настрої у двох країнах. Він також вважав, що зближення з Францією може загострити відносини з Німецькою імперією. «... вона (угода) означає війну з Німеччиною», – говорив політик [Grey, 1926, р. 3]. Це занепокоєння Розбері пояснювалося не так його бажанням уникнути зіткнень з Німеччиною, як його загальним ставленням до цієї країни. Він припускав, що Німецька імперія була б кращим союзником для Англії, ніж Франція.

Показово, що Е. Грей розглядав договори з Японією та Францією як єдиний курс у реалізації британських зовнішньополітичних завдань. На його думку, в англійців було два шляхи для їх втілення в життя: оскільки Росія та Франція уклали двосторонній союз, то Британії нічого не залишалося як «або з метою оборони проти них об'єднатися з іншою сильною державою, або укласти союзну угоду з ними» [Кіссинджер, 2018, с. 47]. Таким чином, Е. Грей виходив із того, що англо-японський договір 1902 р. мав на увазі політичний курс Британії у першому напрямку, а англо-французька угода 1904 р. – уособлювала собою другий шлях [Grey, 1931, р. 25].

Підписання англо-французької угоди було розцінено Німеччиною як загроза її інтересам, оскільки вона не могла змиритися з тим, що віддаляється такий спокусливий, ще не поділений шматок, як Марокко. Ще більше турбував її сам факт англо-французького співробітництва. У ньому вона вбачала перешкоду своїх загарбницьких планів. У зв'язку з цим, головним завданням німецьких дипломатів, було недопущення подальшого зближення Англії із Францією.

У 1905 – 1906 рр. виник гострий конфлікт між Німеччиною і Францією за панування в Марокко. Німеччина прагнула скористатися захопленням Францією Марокко, щоб посварити англійців з французами й отримати свою частку від поділу цієї країни на сфери впливу. Імператор Німеччини Вільгельм II заявив, що Марокко має бути незалежним. Проте Велика Британія підтримала Францію – Марокко лише формально залишалася незалежною державою, а фактично країна потрапила під

контроль Франції. Протиріччя між Німеччиною з одного боку та Великою Британією і Францією з іншого, загострилися.

У 1907 р. Велика Британія та Франція досягли компромісу з колоніальних проблем і уклали в серпні в Петербурзі договір про розмежування інтересів. Іран поділявся на російську та англійську сфери впливу, між якими проходила нейтральна зона. Афганістан визначався в зоні інтересів Англії. Цим договором і завершувалося формування Антанти. Трьохстороннього пакту між її учасниками не було укладено, він з'явився тільки на початку Першої світової війни.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, період з 1901 р. по 1910 р. в історії Великої Британії з точки зору міжнародних відносин, був дуже важливим, оскільки країна переживала істотні зміни в політичному, економічному та соціальному вимірах. З міжнародного погляду, Велика Британія стояла перед великими викликами і можливостями, які впливали на її позицію в світі.

Один із ключових аспектів, який варто відзначити – це підтвердження Великою Британією статусу світової держави. Країна в той час зберігала величезну колоніальну імперію, яка охоплювала значну частину світу. Її колоніальні володіння включали в себе значний значні площі, що надавало їй важелі впливу на світові події.

Проте, не дивлячись на величезний вплив Великої Британії, країна також стикалася з ростом конкуренції на міжнародній арені. Наприклад, німецький економічний розвиток почав загрожувати британському промислому лідерству.

Велика Британія також стикалася з міжнародними кризами і дипломатичними викликами, що вимагали мудрих та обережних дій в управлінні своїми відносинами з іншими державами. Деякі з цих викликів включали в себе боротьбу за контроль над ресурсами та торгівлею, проблеми територіального розмежування, а також політичні ідеології.

Загалом, період 1901 – 1910 рр. можна розцінювати як час складних трансформацій для Великої Британії на міжнародній арені. Країна прагнула зберегти свою світову позицію та вплив, проте стикалася зі зростаючою конкуренцією та міжнародними напруженнями. У цих умовах дипломатичні зусилля та здатність балансувати інтереси стали критичними для забезпечення міжнародного успіху Великої Британії.

Список використаних джерел та літератури

- Кіссинджер, Г., 2018. *Дипломатія*, Київ: Вид. група КМ-БУКС.
Мортон, А., 1950. *Історія Англії*, М.: Видавництво іноземної літератури.
Потьомкін, В., 1948. *Історія дипломатії. Том другий. Дипломатія за нового часу (1872 – 1919 рр.)*, К.: Українське вид-во політич. літ-ри, 1948.
The Anglo-Japanese Alliance, January 30, 1902 [Електронний ресурс]: <https://www.jacar.go.jp/nichiro/uk-japan.htm>
Gella, T. N., 2008. Imperial Aspects of the Foreign Policy Course of Conservatives of the XIX – XX centuries, *Scientific Notes OGU. Series: Humanities and Social Sciences*, 3, 41-49.
Grey, E., 1931. *Speeches on Foreign Affairs. 1904 – 1914*, London.
Grey, E., 1926. *Twenty-five Years, 1892 – 1916. Vol. 1*. London.
Henig, R. B., 2002. *The Origins of the First World War*, London; New York: Routledge.
Lloyd George, D., 1933. *War Memories. Vol. 1*, Boston.
Hobsbawm, E., 1989. *Age of empires 1875 – 1914*, New York.

References

- Gella, T. N., 2008. Imperial Aspects of the Foreign Policy Course of Conservatives of the XIX – XX centuries, *Scientific Notes OGU. Series: Humanities and Social Sciences*, 3, 41-49. [in English].
- Grey, E., 1926. *Twenty-five Years, 1892 – 1916*. Vol. 1. London. [in English].
- Grey, E., 1931. *Speeches on Foreign Affairs. 1904 – 1914*, London. [in English].
- Henig, R. B., 2002. *The Origins of the First World War*, London; New York: Routledge. [in English].
- Hobsbawm, E., 1989. *Age of empires 1875 – 1914*, New York. [in English].
- Kissyndzher, H., 2018. *Dyplomatiia [Diplomacy]*, Kyiv: Vyd. hrupa KM-BUKS. [in Ukrainian].
- Lloyd George, D., 1933. *War Memories. Vol. 1*, Boston. [in English].
- Morton, A., 1950. *Istoriya Anglii [History of England]*, M.: Vidavnistvo inozemnoi literaturi. [in Russian].
- Potomkin, V., 1948. *Istoriia dyplomatii. Tom druhyi. Dyplomatiia za novoho chasu (1872 – 1919 rr.) [History of diplomacy. Volume two. Diplomacy in the new era (1872 – 1919)]*, K.: Ukrainske vyd-vo politych. lit-ry, 1948. [in Ukrainian].
- The Anglo-Japanese Alliance, January 30, 1902. Retrieved from: <https://www.jacar.go.jp/nichiro/uk-japan.htm> [in English].

INTERNATIONAL RELATIONS OF GREAT BRITAIN DURING 1901 – 1910

Olena Osmolovska

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of World History and Archeology,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Anastasiia Semenenko

Student,

Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article analyzes the political and economic features of the foreign policy of Great Britain, in particular, its relations with other great powers of that time – France, Germany, the Russian Empire and the USA. The influence of colonial possessions on the foreign affairs of Great Britain is analyzed, as well as the issue of army and naval power in the context of world politics. The article also draws attention to the role of Edward VII as an active diplomat, his efforts to strengthen diplomatic ties with other countries and the role of Great Britain in the international conflicts of the time.*

Key words: *a foreign policy, policy of “shiny isolation”, “Entente cordiale”, Entente.*